

պատահանին մէջ քաշուած» եւ միայն ինչ որ «պատահարի» սպասում, «տարին անգամ մը դուրս պոսթիկալու իր անշարժ ու լուռ կեանքէն»։ Այդ արտակարգ «պատահարներէց» է, ամշուշտ, եւ բարիկենդամը, գիւղի տանիքներէ վրա եղած իր պարերով, ուրախութիւններով ու Բէֆերով։

Վիգէն Գլակը գիտէ, երբ պէտք է, մի քանի քառով, վարպետ վրձինի մի քանի հիւրեր շարժումով պատկերացընելու մեզ այդ գիւղը։ «Ահա մշուշի մէջ անորոշ երերում մը, եւ բարախին զըլուխը կը ցցուի տարածութեան վրայ. ապա անշարժ մեր տունը կը բարձրանայ՝ վեր, ու մէկէն զիւրը իր այդ դիներով ու արտերով, բլուրներով ու ձորերով կը փութի դիմաց»։ Շատ գեղեցիկ, կենդանի ու դիմամիջ մի պատկեր է գիւղական առաւօտը, երբ գիւղը հեփնաքների այն քնած քաղաքի նման, կարծէ՛ք կախարդական մի ինչ որ գաւազանի ուժով, արքնաճում է իր խորը քնից, — միանգամից, յանկարծակիօրէն, «պայթումով», ինչպէս Սասունիին է առում։ «Աքաղաղը, կոշտակն ու ժամկոչը լուսիները կը ճեղքէին։ Արեւը սարը զլիկէն, համատարած հեղեղատի մը պէս, զիւրն ու այգիները կողողէր։ Հարսն ու կովը, հաւն ու ուրը, լծվարն ու եղը իրար կը խառնէին։ Նախրի բառաչ, իշու դող, կանանց կոիւ, հնձուրի հայհոյանք»...։ Եւ այս բոլորը խառնած պատաների ու ծերունիների «բարի լոյս», ողորմի Աստած ձեր ծընողաց»-ի հետ։ («Որտորդ»)։

Իր հայրենի բնութեան սիրահարն է Վիգէն Գլակը։ Լեռների երգիչն է նա։ Եւ պատահականութիւն չէ, ամշուշտ, որ նրա պատմածներէի այս անդրանիկ ժողովածուն «Լեռներու խորհուրդը» խորագիրն է կրում։ Ընդամենապէս նկարագրութիւնների մէջ ժլատ՝ նա բանաստեղծական քափ ու սուիւն է ստանում, երբ պէտք է նկարագրել հայրենի սարն ու ձորը արեւածագն ու փոքորի-

կը։ Շատախօս չէ իր նկարագրութիւնների մէջ. «ճամպի կտոր մը իր թեւը բացաւ Դարկոշի գաղաթին վրայ, հետզհետէ ծաւալեցաւ եւ վար կախեցաւ դէպի անդունդները»...։ Ընդամենը մի քանի բառ, եւ մեր աչքի առջեւ պարզւում է մի ամբողջ տեսարան, բայց այդ մի քանի բառը, որ նա տալիս է որպէս նկարագրութիւն, — տալիս է խորտացած, նշգրիտ եւ պատկերաւոր։ Գեղեցիկ է փոքորիկի տեսարանը («Լէյլան»), երբ քարանձաւ կորած Դարկոշի անհասանելի բարձունքներում, կեանքի ու մահուան պայքար է մղում բնութեան տարերքի դէմ։ Գեղեցիկ է, մանաւանդ, Տիգրիսի նկարագրութիւնը, որը արժէ որ մի քիչ երկար մէջքերումներով կարգամբ, գաղափար կազմելու համար Կ. Սասունիի բանաստեղծական քափի մասին...։ «Հազար — հազար դարեր բնութեան անողոք պայքարը յորձանք տալով անցած էր այս խորխորաններէն վար։ Տիգրիսը տէգի պէս խրած էր սէջ լեռներու կողերուն մէջ, ճեղքած էր անոնց հաստաբետ կուրծքն անշափելի անդունդներով։ Ու միապաղաղ լեռը՝ երկու կտորի բաժնւած՝ դադաթները դժ-դժի կը կենային հորիզոնին վրայ, խորխոր ու արհամարհական նայուածքներ խոնարհելով վիշապին, որ դարերով գալարած կը մնար իրենց պատանդաններուն։ Մինչ դադաթներէն վար, հովիտի ընդմէջէն, լեռան աղիքները դուրս թափւած էին, ժայռերը ճեղքւած ու տապալւած։ Հսկայ քարերը ալիքներէն ծեծւած ու կլորցած էին. սղոցւած ծառի մը պէս՝ լեռան կողերը խառնաբառ բացած էին, բիւրաւոր դարերու այս անվերջանալի ճակտամարտին պատմութիւնն արձանագրելու համար...»։ Ու մի քիչ վար. «խիւ լեռը իր արդանդի խորերէն դղրդալով, տեղ տեղ կը սեղմէր իր քարէ բուռնքները Տիգրիսի կոկորդիս, խեղդելու չափ ամուր։ Գետը վիշապի պէս կը Փչար, շունչը

կը կտրէր, բերանը կը փրփրէր, մարմինը կը զաւարէր, յուսահատօրէն ժայռերը կը խածոտէր ու, վերջապէս, ազատած այդ քարէ բունցքէն, լեզւապատու կոննար, առանց ետեւ նայելու կը սուրբար դէպի հարաւ, ու ալիքները սրարշաւ իրարու ուսին վրա կը ցատկէին՝ հաւածւած եղջերուներէ խելաշեղ վազքին պէս»։ (*Լէյլանը*)։

Ըստ իս՝ այս տողերի վրա Բաժֆիի, ու քերես Ահարոնեանի շունչը կայ։ Բաժֆիի Արաֆն է պատկերանում ինձ, այս տողերը կարդալիս, որը նոյնպէս պայքար է մղում — խոլական պայքարի կողքերը սեղմող լեռների հետ, որը դարեր շարունակ կանչում է լեզւապատու. «Նե՛ղ է, խեղդում եմ»...

**

Բայց Կ. Սասունուն գրադիցնողը այս արտաքին նկարագրութիւնները չեն։ Ներքան հետաքրքրողը, գլխաւորը, էականը մարդու ներքին աշխարհն է. մարդկային հոգու քաճքաճում ծալքերը։

Վերցնենք օրինակ նրա պատմածքներից մէկը միայն — «Անմահը»։ Այստեղ գիւղը իր պարզ ու անպաճառ արտաքինով միայն փոքն է։ Էականը մարդկային փոխարարներութիւններն են — քարդ, խնդում, կրքերով ու հակասութիւններով լեցուն։ Մարդիկ կոպիտ են իրարու հանդէպ, անխիղճ ու փայտաբեր։ «Բռնակայ» է այստեղ աղան, «անոգո՞ք» հարկահաւաքը, տէրտէրն ու երէցփոխը՝ ժողովուրդը հարստահարելով են գրադում։ Եւ հասկանալի է, անշուշտ, քէ իշնո՞ւ Ջաջէի մտան մի պարզ հովիւ, ծնած ու մեծացած մարդկանցից հեռու, լեռան վրա, իր գիւղ մտնելու առաջին իսկ օրից իրեն գտաւ հակասութիւնների մի խոր լաբիրինթոսում, «ստու՞թեան, անխառնութեան եւ կեղծութե» մի աշխարհում, ուր գառնակեր գայլերը շատ աւելի էին, քան այնտեղի Սպիտակ խաղալի գազարին։ Նա՛ այդ խորը, զգայուն հոգին, գիտակից

իր ներքին արժանիքներին եւ հակամէտ փիլիսոփայելու, «այդ անլեզու մարդը, որ իր հոգու հազար-հազար ծալքերու մէջ ընածին մտածման ու դատողութեան կրակն անթեղած պահեց մինչեւ վերջ», — բնականօրէն չէր կարող, չպիտի հաշուէր իր շրջապատի հետ...։ Եւ ըմբռնատես գիւղի եւ գիւղական յոռի բարքերի դէմ։ Լինելով կոպտութեան աստիճանի նշմարաւթօս, նա անոգո՞ք խորագրանող եղաւ մարդկային պակասութիւնների։ Գիւղացիները վախճնում էին նրանից, «գիւղի մէջ Ջաջէն ու կարկուտը հոմանիշ դարձան»։ Եւ չնայած այս բոլորին, ակնածանք ունէին նրա հանդէպ եւ «չխառն, աննկուն եւ արդարութեան համար բռնկող մարդուն» «Ջաջէի կտորն է» կասէին։

Ջաջէն մանուկ հասակից, դեռ այն տեղ լեռների վրա, լսել էր իր հօրից ու մօրից, որ Աստուծ է երկրի ու երկրնքի արարիչը, որ Աստուծ ողորմած է, արդարամիտ, քոյլերի պաշտպան։ Նա գիտէր փահանայի բացատրութիւններից, որ «արար Աստուծ դժարդ ըստ պատկերի իւրում», նշանակում է որ «Աստուծ մարդս ստեղծած է ճիշտ իր ընտելութեան պէս, իր դէմքի նման, իր խալիպով»...

Ու Ջաջէն դառնում է մտածկոտ, ինքնամիտ, միշտ աւելի ու աւելի հակամէտ փիլիսոփայելու։ Նա «հետզհետէ հեռացաւ մարդոցմէ եւ որքան խոտելի դտաւ դանոնք, այնքան սրեցան իր եւ Աստուծ յարաբերութիւնները։ Անոր նեղաշարժի մէջ փոթորկալի վէճեր տեղի կունենային ու անոր միտքը հակւած էր հիմնական դրդապատճառը հարածելու, յղկելու։ Ու այսպէս դէմ-դէմի կը կենար Արարչին»...

Ու մի օր էլ՝ ողջ գիւղի ներկայութեամբ, զայրացած նա շարտում է փահանայի երեսին. — «Տէրտէ՛ր, ուրեմն դուն, երեցփոխ Շամասը, ժամկոչ ե։ զօն, գող կիկօն Աստուծ ընտելութիւն եւ դէմքն ունի՞ք։ Ես ձերն էլ, ձեր

Աստծուն էլ... Ուրեմն, Աստուած ձեր ակօններուն պէս ակօնանե՞ր ունի. դէ՛հ, զացէ՛ք, զացէ՛ք, Աստծոյ պատկերը չալկեցէք ու լափեցէք գիւղը»:

Խօսումը՝ իր եւ Աստծոյ միջեւ դառնում է անխուսափելի: Ջաջէն դառնում է անաստուած, նա «այլեւս հազորդութիւն չառաւ, ժամտուն չմտաւ»...: Ու այսպէս մինչեւ իր մահը: Նա գիտէ, որ ուզի թէ չուզի միեւնոյն է պիտի մեռնի, նա զգում է այդ, սակայն չի կարողանում հաշտել այդ մտքի հետ: Եթէ մարչը Աստծու ստեղծածն է, իր պատկերի համաձայն, ապա ինչո՞ւ համար է մահը: Աստուած անմահ է, մարդը ինչո՞ւ մահկանացու: Մահւան զգացումը, որ շատ-շատերին դէպի համակերպում է տանում, բնդհակառակը, Ջաջէին դէպի բութատացում է առաջնորդում: Նա չի ուզում տեղի տալ առանց «յայտարի եւ մեռնելու վայրկեանին «խանչալը» ձեռքն առած ճշում է. «Ես իմ հողին Գարբիէլ հրէշտակին չեմ տար... եթէ մօտենան, կը զարնեմ ... ես նորէն Սպիտակ խազակ կուղեմ երթալ»...

*
**

Գրողի համար, արեւտագէտ գրողի-շատ աւելի արժէքաւոր ու հետաքրքրական են այն մեքէիկն հոգեկամ վայրկիւսները, որոնք տեղի են ունենում առօրեայ կեանքում, անտեսանելի ու անլսելի կերպով, յաճախ առանց ոեւէ շօշափելի պատճառի, առանց արտաքին դէպքերի — ցնցումների: Սասունին, բնդհակառակը, մարդկային հոգու մըքին ծալքերում փնտրում է ո՛չ միշտ այն, ինչ որ մօտ է բանականութեան, պարզ, սովորական: Նրա հերոսների հոգիներում արձագանգում են խոշոր ցնցումները միայն, — եակատագրի ուժեղ հարածները: Առանց այդ ցնցումների մեզ համար մութ ու անհասկանալի կը մնար հոգեկան այն դրաման,

որ ապրում են նրա հերոսները: Վերցընենք հէնց քէկուզ «Որսորդը»: Նրա ապրած տառապանքի մեծութիւնը անհասկանալի կը լինէր, եթէ Սասունին այնքան զեղեցիկ, այնքան ուժեղ կերպով չգծէր մանկութիւնը — չար ու անառակ, միշտ յարաշարժ ու անհամգիստ, օրական մի քանի անգամ ծեծ ու տփոց ուտող «ծուռ սատանայ»-ի, որը հաստարուն ծառերն է շուլալում, բռնումների բնքը քանդելու, նրանց ձեւերն ու ձագերը վար առնելու համար: Երբ իր որսորդական բնագոյին յազեցում տալու համար հարեւանների հաւերն է սպանում. նետած քարերով Տէր Յակոբի գլուխը կոտրում. իր նետերով հարեւան հարսի մարմնին ասեղ մխում եւ նման այլ անասկութիւններ... Եւ որպէսզի նկարագրութիւնը ուժեղ լինի, որպէսզի մեզ համար պարզ լինի այն ողբերգութիւնը, որ պիտի ապրէր այդ «հրաշք տղան», նա լեռներից անդունդ է գլորում նրան. «Յոր մը, երբ ժայռին կատարէն երգող կաբաւը վար կը բերէի, հրացանի ցնցումէն՝ յենարան քարը տակէս սահեցաւ ու ես անդունդ դահալիժեցի իմ հրացանին եւ որսին հետ»... Եւ ահա այստեղից էլ սկսում է բուն ողբերգութիւնը: Այդ մշտաշարժ, լեռների ու որսի սիրահար սըղան, յաւէտ անդամալոյծ է դառնում, անբնդունակ այլեւս ոչ միայն որսորդութեան ու տղայական չարութիւնների՝ այլ մոլորիկի քայլերու. «Շիտակ ոտքիս վրայ կանգնեցայ: Զարուած ոտքս առաջ նետեցի, բայց ան ինձի յենարան չեղաւ: Զարնած թռչունի պէս վար ինկայ... Աշխարհն աչքիս մթնեցաւ... Հայրս մրմռաց. — Հէ՛յ յիւսիս, տըղա՛ս, ... Մայրս մորմուքած քովս նրստեցաւ: Եղբայրներս ու հարսներս իւրենց արցունքը չկրցան զսպել ու տան կողմն անցան: Ես, ոտքերը կտորած դառնուկի մը անմեղութեամբ՝ շուրջս կը նայէի, կարծես իմ չըջապատէս կը հարցնէի».

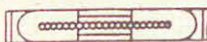
—«Այս ի՞նչ եղաւ»...:

Կ. Սասունու գրքի մասին շատ բան կարելի էր ասել. սակայն առանց այն էլ բաւականին երկարեց իմ յօդածը, ուստի պիտի աշխատեմ ընդհանուր եզրակացութիւններ հանել:

Իր գրքի եօթ պատմածներէից, համարեա քէ կէսից անելին ծնունդ են ապրում վայրկեաններին տեղ-տեղ մոյն իսկ ինքնակենսագրական: Ենթակայական են ապրումները — «Որսորդի», ինչպէս նաեւ «Լէյլանի»: Ընդհանրացումներ կամ բնաւ գոյութիւն չունեն, կամ շատ քիչ են: Ամէն տեղ ինքն է, իր ապրումները: Բովանոյթ է, վառ երեւակայութեան տէր: Շատ յաճախ երազն ու կեանքը իրար է խառնում եւ այդ իսկ պատճառով՝ անլի բանաստեղծ է, քան վիպող, պատմող: Գրաւիչ է սակայն, նրա այդ բովանոյթովը. այնքան սրտաշարժ: (Սէյրամի «Էնոմֆոդ» մնանք)։ Նա կարող է մեզ վարակել իր յուզումներով, իր հոգեկան բուռն ապրումներով. եւ սա մեծ առաւելութիւն է, որից, դժբախտաբար,

այնքան զուրկ են մեր մտքերից շա՛տ — շատերը: Ոնը ժուժկալ է, չափազանցութիւններից գերծ, սակայն տեղ-տեղ անհարբ: Ոնի այս անհարբութիւնները, ինչպէս նաեւ մի քանի անյաջող բառեր ու դարձածներ (« քամակնչած », «կըկըկը ճիւղեր») խաբարում են Սասունու այնքան գեղեցիկ ու պատկերաւոր լեզուն: Ուրիշ քերութիւններ էլ ունի, անշուշտ, սակայն եղած առաւելութիւնների հետ համեմատած այնքան քիչ են նրանց, որ այսօր եւ չպիտի ուզէի նրանց մասին խօսել: Կ. Սասունին, որքան էլ որ «հիմ» է որպէս քաղաքական-հասարակական գործիչ, որպէս գրող մեր է, սկսեալ. եւ այդ իսկ պատճառով բոլոր այն քերութիւնները, որ նա ունի՝ հեշտութեամբ պիտի յաղթահարի. հարկաւոր է, որ մի քիչ ճիշդ քափի...: Ու այն ժամանակ, չնայած իր մի շարք ակնյայտնի սայթափումներին, նա մեր մեր գրականութեան մէջ կունենայ իր տեղը, որպէս ամենաիմասկրելիներից մէկը, մեր լուսագոյն գիւղագիր Համաստեղի կողքին:

ԼԵՒՈՆ ՆԱԻՐՅԻ

ՎԷՄ ՆԻԻՐՈՂՆԵՐ

ՏԵԹՐ. Պ. Յ. ԴԱՐԵԻՆԵԱՆ, ՏԻԹՐՈՅԻՄ,
Մուրատ — Ռաֆայէլեան վարժարան,
Սեւր:

ՏԵԹՐ. Պ. Յ. ԴԱՐԵԻՆԵԱՆ, ՏԻԹՐՈՅԻՄ,
Մուրատ — Ռաֆայէլեան վարժարանի
աշակերտներին, վեներելի:

Ուսանող Մաղաքեան, Հայաստանի
Հանրային Մատենադարանին, Երեւան: